

Az akadémiai Nemzeti Stratégiai Kutatások hozadéka

Mérlegen

1996: az Akadémia a nemzet tanácsadója • Nemzeti stratégia, döntéshozók, társadalom • 2001: a stratégiai kutatások haszna a kutatók, a társadalom számára • 2001: a stratégiai programok helye az új tudománypolitikai környezetben • Folytatás

*Helykeresés
a világban*

Legyen a Magyar Tudományos Akadémia a nemzet tanácsadója, mint a magyar kutatók közössége! Szükség van erre a szerepre, mert a szovjet összeomlása után nemzeti és állampolgári közösségünk a világ más részein élő népekkel versenyben keresi helyét. Szükség van erre, mert az utóbbi 30 esztendőben a világ vezető államaiban az ipari-technikai forradalom újabb szakasza, az informatikai forradalom alapjaiban gyúrja át az ember és ember közötti érintkezésrendszert, és új viszony áll elő ember és természeti környezet között. A globalizáció több száz éves folyamata felgyorsult, civilizációk egymástól eltérő magatartásformái csapnak össze szemünk előtt immáron Európában, nem beszélve most Angliáról vagy az Egyesült Államokról. Új típusú konfliktusok új típusú tudósi magatartást követelnek. A társadalmi kihívásokra kíváncsi, azokat elemezni képes kutatókra van szükség, olyanokra, akik képesek is feldolgozni kutatói aggyal az új tényanyagot, legyen szó természetről vagy emberről. És olyan kutatókra van szükség, akik a társadalom számára meg tudják fogalmazni, azaz hozzáférhetővé tudják tenni a tudományos alapon kelt válaszokat.

*Új típusú
tudósi
magatartás*

Sikerélmények

Valahogy így érveltünk 1996 nyarán a Nemzeti Stratégiai Programok indításának idején. Ma, 5 év után elmondhatjuk: a program sikeres volt. Legalábbis bennünk, akik e programokon dolgoztunk, sikerélmény van. Sokan voltak, akik azt mondták, hogy a magyar kutatói társadalom szétaprózott, nem fogható össze egységes és kiemelt célok érdekében. Mások azt mondták – szintén Akadémiánkon belül –, hogy az elnök maximális és irreális célokat tűz egy lényegében idős embereket összefogó akadémiai köztestület elé. És irreális a cél azért is, mert az emberekben nincs meg a vágy a világ jelenlegi fejlődését érintő témák kidolgozása

2001. június 12. Beszámoló a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programtanácsának ülésén.

iránt. Tudomásul kell venni, hogy *a tudományos gondolkodást a neo-pozitivisták kutatási elvek uralják*, amely gondolkodás elsősorban részlet-kutatásokban merül el, és igazi tudományos eredménynek a speciális kutatások részeredményeit tartja. Azokról már nem is beszélek, akik azt mondták: ennyi pénzért (először évi 300, majd évi 100 millió forintért) nem lehet ilyen nagyralátó kutatási tervek megvalósítását elvárni, nemhogy még erre egy publikációs rendszert is felépíteni. Mert mi kezdettől *kutatásról, szintetizálásról, írásról, konferenciasorozatokról, könyv- és folyóirat-kiadásról* beszéltünk.

A négy év mérlegét nem könnyű megvonni. Nem kívánok most formális beszámolót tartani, hiszen megtettem ezt az Akadémia közgyűlésein. Minden évben legalább egyszer számot adtam az újabb kiadványokról, konferenciákról. Az Ezredfordulóban pedig közöltük az elkészült több mint 1400 tanulmány bibliográfiáját. (Jelenleg 1468 elkészült tanulmányt tárolunk. A tanulmányokat ugyanis archiváltuk. Ezeket – különösen az előző években – igen gyakran kérték tőlünk politikusok, újságírók vagy éppen kutatók. A stratégiai programok archívuma szinte minden diszciplína kincsesbányája lett.) Megjelent ugyanakkor a fősorozatban 25 kötet, a műhelytanulmányokban 11 kötet. Előkészületben van, megjelentetésre vár 15 kötet. Az Ezredforduló c. folyóirat 56 ezer példányban 1997 óta jelenik meg. A négy legnagyobb közművelődési folyóirat – a Technika, a Köznevelés, a Természet Világa és a História – mellékleteként szinte az egész hazai természet- és társadalomkutatást művelő értelmiség kezébe eljut. (Zárójelben jegyzem meg: 2000-ben a folyóiratot meg akartuk szüntetni a szűk szerkesztői kapacitás miatt, de az egyes folyóiratok olvasóközönsége, illetve a szerkesztők szinte kikövetelték a folytatást.) Ezek a kiadványok a látható eredményt jelzik.

*Beszámoló,
könyvek,
bibliográfiák*

Láthatóak a sorozatban megjelent ún. sikerkönyvek is. Az elfogyott példányszámok (2500-3000 példány, néha újranyomás) alapján is nehéz megmondani, hogy melyek voltak a sikerkötetek. Idesorolódnak mindenképpen az újfent megjelent energiasztratégia, a cigánykérdés, az egészségügy, az agrárstratégia, a NATO, az információs társadalom, de ugyanígy a vízgazdálkodás, a közlekedés, a környezetvédelem témakörében kiadott kötetek.

Sikerkönyvek

A kevésbé látványos sikereket és a programok hasznát – annak ellenére, hogy, mint ismeretes, közgyűléseken a munkálatok előrehaladásáról mindig beszámoltam – szükségesnek látom röviden összefoglalni.

1996: AZ AKADÉMIA A NEMZET TANÁCSADÓJA

Az Akadémia 1996 után nyerte el jelenlegi harmadik funkcióját: „a kutatás műhelye”, a kutatói társadalom „érdekképviselője” „hagyomá-

*Összefoglaló
tematikák*

A NEMZETI STRATÉGIAI KUTATÁSOK PROGRAMJA KERETÉBEN ELKÉSZÜLT TANULMÁNYOK, 1996–2003		
Program neve	Darab	Össze- sen
I. RENDSZERVÁLTOZÁS: PIACGAZDASÁG, TÁRSADALOM, POLITIKA 1. alprogram: A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában (Programfelelős: Andorka Rudolf, Tóth István György) 2. alprogram: Az életmód, az életvitel, a kultúra, a tudat átalakulása (Programfelelős: Vitányi Iván) 3. alprogram: Társadalmi változások és a politikai rendszer (Programfelelős: Kulcsár Kálmán) 4. alprogram: Rendszerváltások Magyarországon és a nagyvilág (Programfelelős: Gecsényi Lajos)	67 103 95 16	281
II. AZ AGRÁRIUM HELYZETE ÉS JÖVŐJE 1. alprogram: Az agrártermelés tudományos alapozása (Programfelelős: Kovács Ferenc) 2. alprogram: A minőség dimenziói a magyarországi agrárgazdaságban (Programfelelős: Láng István) 3. alprogram: Hungarikumok (Programfelelős: Kovács Ferenc)	251 221 28	500
III. KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS INTEGRÁCIÓ (Programfelelős: Kerekes Sándor)	97	97
IV. A TERÜLETFEJLESZTÉSI NEMZETI PROGRAM TUDOMÁNYOS ALAPOZÁSA 1. alprogram: A területfejlesztés általános vizsgálata (Programfelelős: Enyedi György) 2. alprogram: A Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetősége (Témafelelős: Horváth Gyula, Hajdú Zoltán) 3. alprogram: Az Alföld új területi, települési és társadalmi folyamatai (Témafelelős: Csatári Bálint) 4. alprogram: A Tisza (Programfelelős: Teplán István)	79 37 68 24	208
V. AZ ÉLETMINŐSÉG TÉNYEZŐI MAGYARORSZÁGON 1. alprogram: Az életminőség javítása (Programfelelős: Vizi. E. Szilveszter) 2. alprogram: Civilizáció és egészségügy (Programfelelős: Vizi. E. Szilveszter)	59 13	72
VI. A KÖZLEKEDÉS ÉS TECHNIKAI INFRASTRUKTÚRÁJA 1. alprogram: A közlekedés és a hozzátartozó informatikai stratégia (1998–2000) (Programfelelős: Michelberger Pál) 2. alprogram: A közlekedés és globalizáció, 2002–2003 (Programfelelős: Michelberger Pál)	38 14	52
VII. A NEMZETI KULTÚRA AZ INFORMATIKA KORÁBAN 1. alprogram: A magyar nyelv jelene és jövője (Programfelelős: Ritoók Zsigmond–Balázs Géza) 2. alprogram: Magyarságkép, a Magyarországról alkotott kép az ezredfordulón (Programfelelős: Hankiss Elemér) 3. alprogram: Kisebbségi konfliktusok, megoldási alternatívák Kelet-Közép-Európában (Programfelelős: Szász Zoltán–Szarka László) 4. alprogram: Állami és nemzeti jelképek Európában és Magyarországon (Programfelelős: Glatz Ferenc) 5. alprogram: Tudománypolitika (Programfelelős: Glatz Ferenc)	97 60 107 18 18	300

VIII. A VÍZ ÉS A VÍZGAZDÁLKODÁS HELYZETE ÉS JÖVŐJE MAGYARORSZÁGON ÉS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN (Programfelelős: Somlyódy László)	82	82
IX. A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ÖKOLÓGIAI KUTATÓHÁLÓZAT FEJLESZTÉSE (Programfelelős: Borhidi Attila)	91	91
X. FÖLDTUDOMÁNYI KUTATÁSOK A HAZAI KÖRNYEZET MEGISMERÉSE ÉS MEGÓVÁSA ÉRDEKÉBEN (Programfelelős: Mészáros Ernő, Meskó Attila, Schweitzer Ferenc)	55	55
XI. INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM 1. alprogram: Az információs társadalom kialakulásának hatása a jogrendszerre (Programfelelős: Sárközy Tamás), 2. alprogram: A gazdasági jog (Programfelelős: Sárközy Tamás)	22 9	31
XII. A MAGYAR NÉPESSÉG A MILLENNIUMON (Programfelelős: Cseh-Szombathy László)	5	5
XIII. A MEZŐGAZDASÁG PRIVATIZÁCIÓJA ERDÉLYBEN (Programfelelős: Sófalvy László)	9	9
XIV. MUNKAERŐ-GAZDÁLKODÁS (Programfelelős: Koltay Jenő)	10	10
XV. ÉPÍTETT JÖVŐNK (Programfelelős: Finta József)	10	10
XVI. A VEGYIPAR STRATÉGIAI KÉRDÉSEI (Programfelelős: Szépvölgyi János)	13	13
XVII. TALAJOK A 21. SZÁZADBAN (Programfelelős: Stefanovics Pál)	19	19
PROGRAMON KÍVÜL KÉSZÍTETETT MONOGRÁFIÁK Csikós-Nagy Béla: Közgazdaságtan a globalizáció világában I–II. kötet Sikos T. Tamás, Hoffmann Istvánné: A fogyasztás katedrálisai Vajda György: Energiapolitika Vajda György: Energiaellátás ma és holnap		

nyos” szerepei mellett az Akadémia „a nemzet tanácsadója” lett. És ezt az új szerepkört elsősorban a Nemzeti Stratégiai Kutatások Program alakította ki.

A programok témái ugyanis sok éven átívelő természeti és társadalmi folyamatokkal foglalkoznak, amelyhez a négyéves politikai ciklusoktól függetlenül élő és dolgozó kutató személyekre van szükség. És olyan intézményre, amelyik – ahogy ezt évek óta mondom – egyforma távolságra és

*Hosszú távú
folyamatok*

egyforma közelségre van minden napi politikai erőtől. Abban, hogy Akadémia ma elfogadottan ilyen intézménynek számít, nagy szerepe van a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programnak. Minden politikai párt 1996-ban éppúgy, mint most, 2001-ben *elismeri*, hogy szükség van egy ilyen, a hosszú távon működő és hatásukat éreztető folyamatokat elemző tevékenységre. És intézményre, amelyik ezeket az elemzéseket összefogja, iniciálja és koordinálja.

*Egyforma
távolságtartás*

A Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja segítettek kiformálni a kutatói gondolkodásban is az „egyforma távolságtartás” alapállását. Azt, hogy a kutatói identitás erősebb legyen, mint a napi politikai identitás. Azt tudatosítani, hogy teljesen mindegy – legyen szó orvosról, fizikusról, társadalomkutatóról vagy tanárról –, milyen politikai párt használja kutatási eredményünket, a lényeg az, hogy használja! A lényeg az, hogy a politikai döntések tudományos alapon történjenek. Mindenkinek érdeke, hogy a közösség sorsáról való intézkedésben a legkorszerűbb ismeretek és a legkorszerűbb gondolkodási módszerek alapján döntsenek.

1996-ban egyik legfontosabb célunk az volt, hogy stabilizáljuk az *Akadémia helyzetét a piacgazdaság* és a többpártrendszer társadalmi környezetében. A Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az Akadémia és a magyar kutatói közösség társadalmi elismertsége erős lett. És sokban hozzájárult ahhoz, hogy a politikai elit elfogadta: a tudomány a napi politikától mentes tényező.

*Kutató
és társadalom
viszonya*

Ugyanakkor a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja hozzásegítette az Akadémiát és a tudományos társadalmat ahhoz, hogy újra értékelje *kutató és társadalom viszonyát*. Nem politizálni, de ugyanakkor a közéletben aktívnak lenni. Felépíteni egy új civil társadalmat, amely a polgárok napi aktivitására épül, és amelyik kiegészíti, ha kell, ellensúlyozza az egyoldalú pártpolitikai elkötelezettséget. A stratégiai programok bevallottan korkihívások feldolgozására hivatott. Tehát bevallottan politizál, a szónak a klasszikus, régi értelmében. De ezt a politizálást elválasztja a pártpolitikától. Vagyis én úgy látom: a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja – a számtalan konferenciasorozat, publikáció – segített újraértelmezni kutató és társadalom viszonyát, egy új típusú társadalmi és közéleti aktivitást fejlesztett ki a kutatói társadalomban.

*A „tudásalapú
társadalom”*

Mindenki előtt ismeretes: az 1996-ban megindított tudománypolitikai reform egyik célkitűzése éppen az volt, hogy *fogadtassuk el a társadalommal*: a 21. század a *tudásalapú társadalom győzelmét* fogja hozni, amihez szükséges egy tudásalapú értékrend kialakítása. És ezt a tudásalapú értékrendet a tudomány – a kutatóintézetek, tanszékek, szerkesztőségek, tudománypolitikai intézmények – működtethetik. Abban, hogy a magyar társadalom elfogadta az utóbbi 5 esztendőben a tudománynak ezt a kiemelt helyét, abban nagy szerepe van a Nemzeti Stratégiai Kutatások

Programjának. És e programnak nagy szerepe van abban, hogy a döntéshozók – mind kormánypárt, mind ellenzék – belátták azt, hogy a tudományra fordított költségvetési hányadot növelni kell, mert ez a legjobb befektetés. A könyveinket, tanulmányainkat forgató, előadásainkat hallgató közönség meggyőződhetett arról, hogy mi, kutatók a társadalom számára hasznos tevékenységet folytatunk.

Hasznunkról

NEMZETI STRATÉGIA, DÖNTÉSHOZÓK, TÁRSADALOM

A 20. század végén a nagy technikai és világrendszeri, gondolkodási kihívásokat a társadalom jelentős része nem is érzékeli. A történelemben ez mindig így volt: legkevésbé az átélők érezték és vették észre, hogy milyen fontos dolgok mentek végbe abban a társadalomban, amelyben ők napi életfeltételeiket újratermelték, és éltek csodálatos érzelmi és tudati örömeiket, vagy szenvedték el sérüléseiket. Sokkal nagyobb gond – és ezt mi, történészek talán jobban látjuk, mint kollégáink –, hogy általában a *döntéshozók sem ismerik fel a nagy koráramokat*. Ez aztán hátráltatja is őket abban, hogy döntéseiknél ezen nagy körtevényezők felszabadításának vagy ellensúlyozásának célja legyen az irányadó. Sok lényegtelen és mellékes kérdéssel töltik el idejük nagy részét, mellékes és lényegtelen szempontok alapján állapítják meg a fontossági sorrendet döntéseiknél, legyen szó költségvetés-ráfordításról vagy éppen háborúk indításáról stb.

A döntéshozók segítése

A Nemzeti Stratégiai Kutatások Programjának az egyik célkitűzése éppen az, hogy segítse a politikai elitet és a széles közönséget is a lényeges kortendenciák felismerésében. Tartsuk a politikai döntéshozók elé a korunk mozgását mutató tükröket. És adjunk tanácsot a döntéshozóknak és a széles közönségnek is: hogyan formálhatják tudatosan természeti és társadalmi környezetünket, a saját maguk életviszonyait. (Ezért a stratégiai kutatások programjait amolyan *igényes ismeretközvetítő tevékenységként* is felfogtuk.) A stratégiai programokban csak azok a kutatások és kutatók kapjanak helyet, amelyeknek ilyen *társadalmi gondolkodást, a közgondolkodást formáló hatása* van. És olyan kutatókat toborozunk a programalakítók táborába, akik képesek is erre a közvetítő szerepre.

Kortendenciák felismerése

2001: A STRATÉGIAI KUTATÁSOK HASZNA A KUTATÓK, A TÁRSADALOM SZÁMÁRA

Ha összegezni akarnánk, milyen hozadéka van a tudományos kutatás számára a programoknak, akkor legalább négy közvetlen hasznot jelelnék meg. (Legalábbis ennyit írtam össze ezen bevezető megtartása előtt vázlat-cédulámra.)

- Kihívások közvetítése* Az első haszon számunkra, hogy a programok a *társadalmi kihívásokat közvetítik a kutató számára*. Újraértékeljük az *aktualitás fogalmát*. Az aktualitás érdekében dolgozni nem valamiféle napi politikai programhoz való csapódás, nem divatjelenségekkel való sodródás, hanem a társadalmi kihívásokra való válaszadás. És nagyon jól tudjuk a tudomány történelméből, hogy az igazi nagy tudományos vállalkozások indítója elsősorban a mindenkori társadalmi igény volt. Kisebbségben vannak a tudomány történelmében azok a felfedezések, amelyek az öncélú kutatás közben keletkeznek. Pontosabban fogalmazva: mindkettőnek jelen kell lennie a kutatás különböző szakaszán, a megismerési folyamatban. Mind a főszövegben, mind a műhelytanulmányok között megjelent szövegek nagyrészt ilyen *társadalmi kihívásokra adott válaszok*. Legyen szó energiáról, egészségügyről, a magyar nyelvről, az informatikáról, a környezetvédelemről, az Alföldről, a nukleáris tudományról, a privatizációról, kultúrpolitikáról.
- Társadalmi igény* A második haszon: a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja *új diszciplináris fejlesztések* bölcsője volt.
- A magyar tudományon belül az 1980-as években lelassultak vagy éppen eltűntek a korábbi évtizedekre jellemző nagy fejlesztések. Az 1950-es években a fizika, az 1960-as években a kémia, az 1970-es években a biológia kutatóintézményeinek fejlesztését az elmúlt két évtizedben nem követték az újabb nagy kihívásokra tudományos választ adó intézményfejlesztések, részben politikai, részben anyagi okok, részben kutatásszervezeti konzervativizmus miatt. A stratégiai kutatások keretében lendült fel Magyarországon az ökológiai intézménybázis kiépítése, itt kapott hangot a vízgazdálkodás tudományos újraépítésének igénye, a kisebbségkutatás, itt kapott újabb erősítést a település- és területfejlesztés, a demográfia stb. A Stratégiai Kutatások Programjával párhuzamosan indított akadémiai intézetkonszolidációs fejlesztésekhez a programokat a stratégiai kutatásokból állítottuk és finanszíroztuk meg. Az általunk kitűzött hároméves feladatok során dőlt el, hogy van-e Magyarországon ütőképes kutatói gárda az adott szakterületen (ökológia, vízgazdálkodás, településfejlesztés stb.), amelyikre fel lehet építeni az új intézményes bázist.
- Új tudományos műhelyek* A harmadik haszon az, hogy *új tudományos kutatói műhelyek* jöttek létre. Ahhoz, hogy egy részdiszciplinában kutatói közösség szerveződjék, ahhoz teljesítendő feladatokat kell egy közösségnek célul kitűzni, pénzt kell mellé telepíteni és infrastruktúrát. A Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja kovácsolta össze a magyarországi ökológiai kutatókat, akiknek seregszemléje épp az idén tavasszal a sajtónak bemutatott háromkötetes ökológiai stratégiai tanulmánykötet volt. De az általunk létrehívott vállalkozások kovácsolták össze a környezetgazdálkodás kutató-

csapatait, és ugyanígy hozták egy táborba a magyarországi kisebbség-kutatás vagy a vízgazdálkodás művelőit is. Nem szólva a remek projekt-szervezői munkát kifejtő egészségügyi kutatások vezetőiről.

Negyedik haszon: viták indítása. Viták nélkül – legyenek azok korábbi nézeteinkkel önmagunkban lefolytatott viták is – nincs tudomány-fejlődés. Az elmúlt évtizedek hazai kutatásszervezetének egyik legnagyobb deficitje, hogy nem alakultak ki igazi vitafórumok, nem fogalmazódtak meg sarkosan következtetések, vélemények és ellenvélemények. Nincs vitaszellem a magyar tudományban – mondtuk már az 1970-es években, kezdő kutatóként. Nem veszekedésekre vagy ideológiai-politikai összecsapásokra, netán kisszerű szakmai féltékenykedésekre gondoltunk, hanem az ún. „nagy kérdésekről” folyó vitákra. A Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja vitákat gerjesztett, amelyek során sarkos véleményeket és ellenvéleményeket mondtak ki. És természetesen nem oldották fel a vitatkozók közötti nézeteltéréseket. Példát számtalant hozhatnánk akár az ökológia, akár az agrárium vagy éppen a társadalom-tudományok területéről.

Hogy önkritikus legyek, csak egyetlen példát említek. Már a program kezdetén sokan vitatták: vajon képesek leszünk-e úgy „politizálni”, hogy nem „pártpolitizálunk”? Vajon nem löki-e az elnök akaratlanul is a kutatói társadalmat a nyílt politizálás felé? A kérdéseket a társadalom-kutatók politizálási dilemmájára tett megjegyzésem váltotta ki. Egy társadalomkutató – legyen akár közgazdász vagy akár történész – kutatásaiban szükségszerűen von le következtetéseket a jelenre és a jövőre vonatkozóan is. Azt mondja: ilyen az európai vagy a magyar társadalmi konfliktussorozat vagy gazdasági fejlődés, s hogy mindez egészséges irányba fejlődjék, ahhoz ezt vagy azt kellene tenni. És akkor jön a párt-politika. A kutató óhatatlanul is minősíti az egyik vagy másik napi politikai programot, ami a jelenre vagy a jövőre vonatkozik. *Másként politizál tehát egy társadalomkutató*, és másként, mondjuk, egy *mérnökember*. De szabad-e azt mondani, hogy csak a társadalomkutatók politizáljanak? És a természetkutatók ne szóljanak hozzá a jelen társadalmi vagy gazdasági kérdéseikhez? Egyszerűen azért, mert ők ezeknek nem kutatói és nem szakértői? Aligha lehet elfogadni ezt az álláspontot, még akkor sem, ha én mulatságosnak tekintem egyes kollégáim botcsinálta politológusi tevékenységét.

Viták indítása

Következtetések a jelenre

Természet-kutatók politizálása

2001: A STRATÉGIAI PROGRAMOK HELYE AZ ÚJ TUDOMÁNY-POLITIKAI KÖRNYEZETBEN (OTKA, KMÜFA, SZÉCHENYI-TERV)

A Programtanács tagjai emlékezhetnek arra, hogy első üléseinken, 1996 kora őszén, azt mondtuk, hogy a stratégiai programok két típusát

- „Kutatás” és
„összefoglalás” indítjuk útjára. Az egyik típus a „Kutatások programja”, a másik típus az „Összefoglalások programja”. A kutatási program keretében a Programtanács által meghatározott feladatok témaköreiben indítottunk kutatásokat, amelyeknek eredményeit azután tanulmánykötetekben vagy monográfiában foglalták össze kollégáink. Három alapelve volt e programnak. 1. A feladatokat a Programtanács (illetve a megrendelő, a Programtanácson kívül a minisztérium) tűzi ki. 2. Két éven belül lezárhatók legyenek a kutatások. (Megbízási szerződés alapján kutatásra alkalmazni lehet személyeket.) 3. Az eredménycentrikusság. Végleges kifizetés csak az összefoglaló kéziratok leadása, illetve a publikáció után történik. Tehát nem a kutatói kíváncsiságot és nem a kutatói tevékenységet (ahogy az OTKA, a KMÜFA, az OKTK vagy most a Széchenyi-terv pályázatrendszer), hanem egy általunk meghatározott feladat elvégzését finanszíroztuk. Ilyen kutatási programok voltak a minőség az agráriumban, a közlekedés, a környezetgazdálkodás, a társadalmi átalakulás, a földtudományi kutatások, a vízgazdálkodás, az Alföld, a privatizáció Kelet-Európában stb.
- Eredmény-
centrikusság
- Menedzselés A programok másik típusa: az összefoglaló programok. Olyan témákat állítottunk feladatul, amelyek meglévő részkutatások összefoglalásával teljesíthetők voltak. (Nem zárkózva el attól, hogy bizonyos részterületekben kutatást is finanszírozzunk.) Ilyen témák voltak a területfejlesztés, az információs társadalom, a magyar nyelv, az energiapolitika, a NATO és Magyarország stb. témakörei. Ez utóbbi kimondottan ún. menedzselő program volt. Ez esetben is három alapelvet foglalmaztunk meg: 1. A téma kidolgozásával országos érvényű alternatívák megfogalmazásához lehessen eljutni. 2. A téma kutatói jelen legyenek. 3. A feladat két éven belül kidolgozható legyen.
- Finanszírozás 1996-ban meghatároztuk a programok helyét az akkori *projektfinanszírozási rendszerben*. Azt mondtuk: mi nem alapkutatást finanszírozzunk, mint az OTKA, mi nem kutatói kíváncsiságot finanszírozzunk, mint az OTKA és a KMÜFA vagy a tárca-kutatási szintű programok, hanem mi adott *feladatok teljesítését* finanszírozzuk. *Általunk kitűzött témák kidolgozását* kérjük. A másik sajátosság, mi *eredményt* finanszírozzunk, és *nem kutatói tevékenységet*. Bennünket nem érdekel, hogy a vállalkozó 2 hónap vagy 20 hónap alatt dolgozza ki a témát, számunkra a *készenlét*, a *színvonal* és az *olvasható* megfogalmazás a fontos.
- A tudomány-
politika
szerkezetváltása 1999-ben változás következett be a magyar tudománypolitikában. Az 1996-ban megkezdett tudománypolitikai reform autonómiák koordinálására épült. A tudománypolitikát a Tudománypolitikai Kollégium és azon belül is az Akadémia határozta meg. A tudománypolitika irányításában a testületiség, a végrehajtásban a többpólusú szervezet volt a meghatározó. Erős Akadémia, erős OMFB mellett koordináló minisztérium.

Ehhez igazított a kutatóhálózat finanszírozásának programja: az intézmény (azaz az alap-), a feladat- és a projektfinanszírozás „szent háromságát” párhuzamosan kívántuk fejleszteni, úgy, hogy a korábbi évtizedekben lemaradt projektfinanszírozás fokozatosan nyerje el a rendszerben az egyharmados arányt. A magyar tudománypolitikát 1996–98 között ezek az alapelvek határozták meg.

Az 1998. évi kormányváltást követően a kormány változtatott a tudománypolitika szerkezetén és a finanszírozás súlypontjain. 1999-ben kormányzatközpontú tudománypolitikát hirdettek meg, amelynek irányítását az Oktatási Minisztérium kezébe helyezték. *Koordináció helyett az irányítás lett a vezetés alapelve.** Az autonómiák szerepét csökkentették azzal, hogy az OMFB-t a tárca irányítása alá vonták. Kétpólusú tudománypolitika alakult ki, a két pólus az Oktatási Minisztérium és az Akadémia. E két pólus között máig folyik a feladatmegosztás pontosítása. A tudománypolitikának ez a szerkezeti változását a *kutatásfinanszírozási hangsúlyok* változása követte. A kormány először visszafogta (1999–2000-ben) a kutatástámogatás korábban megindult növekedését, majd hirtelen nagyobb összeget helyezett a rendszerbe a Széchenyi-terv részeként. A projektfinanszírozás súlyát drasztikusan megnövelte. Máig tartó viták vannak közöttünk arról, hogy az alapfinanszírozások növelése nélkül a kutatóhálózat vajon értelmesen tudja-e fölvenni ezeket a jelentős projektfinanszírozási összegeket.**

„Koordináció”
vagy „irányítás”

Hangsúlyváltás

A stratégiai programok szempontjából több alkalommal elemeztük – 2000 őszen és ez év tavaszán – a Programbizottság ülésén az új helyzetet. (Az új helyzet vitatásáról készült beszámolókat az Ezredfordulóban ismertettük.) Egyértelműen kellett megfogalmazni a stratégiai programok helyét a megnövekedett projektfinanszírozási csomaghoz képest. Három dolog lett világossá előttünk. 1. Az akadémiai stratégiai programokat az új kormány is fontosnak tartja, hiszen mint korábban ellenzéki pártok, nagyon üdvözltek azt, hogy az Akadémia a négyéves kormányzati perióduson túlnyúló, hosszú távú folyamatok politika-független elemzésére vállalkozik. 2. Az új projektfinanszírozási csomag már hasznosította az akadémiai stratégiai programok tapasztalatát, és ki-mondottan az ún. nagy témák kidolgozását ösztönözte. Azaz: a stratégiai programokon belül a kutatási programok részben okafogyottakká váltak. Azokat nyugodtan lehetett irányítani a Széchenyi-program pályázatai-hoz. 3. A Széchenyi-program azonban nem határozott meg preferenciákat, és nem állított feladatokat. Kutatásokat finanszíroz rendkívül tág

Projekt- és
alap-
finanszírozás

A preferencia
hiánya

* 1999. november 30. „Centralizáció és autonómia a tudománypolitikában”.

** 2001. november 5. „Kezdeményezőkézség, rendszeresség, folyamatosság, korrekció-képesség. (Közyűlési beszámoló)”.

témakörökben. (Mint ismeretes, öt, lényegében minden diszciplínát magába foglaló nagy témakörben.)

FOLYTATÁS

Ezek után kell most megválaszolnunk azt a kérdést: mennyiben van értelme az akadémiai stratégiai programok folytatásának? Válaszunk a következő:

A felhasználók igénye 1. *A programot folytatni kell*, mert továbbra is igény van a felhasználók részéről az állampolgári és nemzeti közösség előtt álló alternatívák feltárására, a válaszok kidolgozására. A kérdés csak az, hogy tudjuk-e mi magunk olyan feladatok kidolgozását felajánlani, amelyek valóban közhasznúak, és amelyek kidolgozásához a magyar kutatói társadalomban a feltételek jelen vannak. Erre várom a választ most, és várom a javaslatokat a Programtanács tagjaitól, úgy is, mint korábbi programok kidolgozóitól.

A kutatás-támogatás feladata 2. Amennyiben folytatjuk a programot, feltehetően *szakítani kell az új kutatások megrendelésével*. Jobban a meglévő részkutatások szintetizálását kell „csak” terveznünk. Igaz, hogy továbbra is hiányoznak a magyarországi kutatásszervezetből a pontos feladatállító és megrendelésre dolgozó kutatások. De reményeink szerint továbbfejlesztése során a Széchenyi-program ezt a szerepet betölti. Amihez az szükséges, hogy a Széchenyi-program a jelenleginél pontosabban meghatározza helyét a magyar kutatásszervezetben. (Én például azt javasoltam, hogy a programban válasszák szét a kutatásfinanszírozást és a feladatfinanszírozást.) Merjen a Széchenyi-program meghatározott feladatok elvégzésére pályázatot kiírni! Ne csak a kutatói kíváncsiságot finanszírozzák! (Ismét csak zárójelben jegyzem meg: ehhez viszont olyan bizottságokra lenne szükség, amelyek mernek feladatot meghatározni és azt mondani, erre van szükségünk és mire nincs.) Legyen szó történeti kronológiáról vagy éppen felületkémi témáról, vagy éppen génsebészetről. Mi az akadémiai stratégiai programokban így jártunk el. Nem is volt mindig népszerű a program azok körében, akik úgy érezték, hogy az ő kutatói tevékenységüket a stratégiai programok nem finanszírozzák. (Emlékszem, 1997-ben például az azóta elhunyt Kiss Dezsővel volt több vitám emiatt.)

Összefoglalók programja 3. Továbbra is hiányzik a hazai kutatásszervezetben az általunk folytatott *összefoglaló (menedzselő) program* műfaja. Amikor a meglévő részkutatásokra felépíthető összefoglaló kutatásokat rendelünk meg. Vagyis elsősorban az alap- és alkalmazott kutatásokból kiszűrt részeredményeket foglalják össze.

Mindezek után mint a Programtanács és a Programbizottság elnöke a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja jellegében változtatást javas-

lok. (Amennyiben a folytatás mellett foglalunk állást.) Javaslom, hogy változtassunk a program súlypontjain, mégpedig a következők szerint.

a) Az Akadémia stratégiai programjai a következő négyéves periódusban *összefoglaló programok* legyenek. Most folyó vagy hamar lezárható részkutatásokra alapuló összefoglalók írására és kiadására terjeszkedjék ki. Kutatásokat csak kiegészítésként rendeljünk meg és támogassunk.

b) Álljon a program középpontjában 2002–2005 között a *Magyarország az ezredfordulón* c. hétkötetes Magyarország-leírás.* A magyar föld, a magyarországi növény- és állatvilág, a magyar táj- és település-szerkezet, a magyar társadalom, a magyar gazdaság, a kultúra és a hagyományvilág leírása. Ennek az ún. „hétkötetesnek” az elkészítését az 1997. decemberi közgyűlés hagyta jóvá, a munkálatokat 1999-ben felgyorsítottuk, és két kötet áll nyomdára, illetve szerkesztésre készen, a harmadik kéziratait most kaptam meg, és minden reményünk megvan arra, hogy 2002-ben 1, 2003–2004–2005-ben 2-2 kötet lásson napvilágot.** Reményeink szerint a művelt magyar középosztály könyvespolcain ott lesz néhány éven belül az ezredfordulós „Magyarország leírása”, Akadémiánk szerkesztésében és kiadásában.

*A hétkötetes
országleírás*

c) Továbbra is folytassuk az Ezredforduló c. nagy sikerű folyóirat kiadását, valamint a stratégiai monográfiák publikálását. (Mint fentebb említettem, 15 elkészült kötet vár megjelentetésre.)

Megjelent: Ezredforduló, 2002/2. 1–3. old.

* 1999. december 7. „A hétkötetes Magyarország-leírás indítása”.

** 2002. április 30. „A honszeretet újraértelmezése”.